

Francisco Javier JUEZ GÁLVEZ,
Madrid, Španjolska

SUVREMENA HRVATSKA DRAMA U ŠPANJOLSKOJ: SLUČAJ BEGOVIĆ

PREMIJERE
RAZGOVOR
PORTRET
FESTIVALI
MEDJI

Na početku svojega osvrta o kazališnoj djelatnosti godina 1957. – 1958. ugledni španjolski kazališni kritičar i dramski pisac José María Rodríguez Méndez konstatira procvat španjolskih pozornica, nazivajući kazališnu godinu 1957. “godinom obnove i nade”. No, govoreći o kazališnim komadima izvedenima u Španjolskoj 1958., tvrdi da “je prošlogodišnji impuls postao sada nekom vrstom inercije”, a o prijevodnim dramama da **TEORIJA** “prijevoda ima mnogo, iako nijedan od njih nije postigao takvu glasovitost i uspjeh kakav su prošlih godina postigli *Dnevnik Ane Frank* ili *Dijalog karmelićanki*”¹. U ovome se ozračju dogodila španjolska izvedba Begovićeve drame *Bez trećega*.

I.

Vrličanin Milan Begović (1876. – 1948.) jedan je od najizvođenijih hrvatskih dramskih pisaca i u Hrvatskoj i u inozemstvu; jednu od njegovih najuspješnijih drama, *Bez trećega*, preveli su na španjolski 1956. Hrvat Pavao Tijan (1908. – 1997.) i španjolski pjesnik i sveučilišni profesor španjolske književnosti Rafael Morales (1920.). Iako se njihov prijevod nikad nije tiskao², uspio je stići do madridskih pozornica dvije godine nakon svojega nastanka, godine 1958.

Bez trećega, praizveden u Zagrebu 1. listopada 1931., izveden je na slovenskom još istoga mjeseca u Ljubljani³, na francuskom u Parizu u srpnju 1936.⁴, na

njemačkom u Weimaru u ožujku 1940., u Berlinu u svibnju 1940. i u Dortmundu u travnju 1942., a kasnije i drugdje⁵, na mađarskom u Budimpešti u svibnju 1940.⁶ Možemo se stoga bez dvojbi složiti s tvrdnjom Mirka Tomasovića: “(...) drama *Bez trećega* najteatarskiji je Begovićeve komad, više je scenski tekst nego dramsko književno djelo”.⁷

II.

Iako su to hrvatska kazališna kritika i književna povijest tek sada spoznale, činjenica je da je Begović čak i do španjolske publike stigao deset godina nakon svoje smrti⁸: u četvrtak 13. veljače 1958. u 19 sati u kazalištu “Recoletos” u Madridu praizvela se Begovićeve drama *Bez trećega*, s već spomenutim španjolskim naslovom *Si yo supiera...*⁹

Kazalište “Recoletos” odgovara tadašnjim takozvanim novim “džepnim kazalištima” (“teatros de bolsillo”)¹⁰ – točno mu je ime “Teatro-Club Recoletos”. Otvoreno je nešto manje od godinu dana prije madridske praizvedbe *Bez trećega*, točnije 28. ožujka 1957., dramom Luisa Escobara *Fuera es de noche (Vani je noć)*¹¹.

“Teatro-Club Recoletos” nalazio se u centru grada Madrida, u Paseo de Calvo Sotelo 16,¹² a danas nažalost više ne postoji.

Voditelji kazališta od njegova otvaranja jesu Carmen Troitiño i Manuel Benítez Sánchez-Cortés, dok je dru-

gospomenuti ujedno i redatelj *Bez trećega*; scenograf *Bez trećega* je Álvaro Castellano, a pomoćnik redatelja Diego Hurtado.

Glavne uloge igrale su Mary Carrillo (1919.) i Guillermo Marín (1904. – 1988.), velikani španjolske pozornice. Premda prema neizdanom rukopisu glavna junakinja čuva svoje izvorno ime 'Giga' (španjolski napisano 'Guiga'), u tiskanim kritikama i informacijama naziva se 'Vesna', a jednom smo čak čitali i ime 'Francisca'; glavni se junak dosljedno zove 'Marcos Barić'. Treću, minimalnu ulogu igrala je glumica Conchita Sarabia.

Begovićeva se drama izvodila svakodnevno u dvije izvedbe, u 19 i u 23 sata, od četvrtka 13. veljače do ponedjeljka 3. ožujka 1958., bez i dana odmora unutar tjedna: bilo je ukupno 38 repriza, broj koji nije zanemariv za ono doba, osobito zato što znamo¹³ da Begovićev komad nisu prestali igrati zbog nedostatka publike, nego zato što je kazališna družina već bila angažirana za novu predstavu, naslovljenu *Los tres etcéteras de don Simón*, čiji je autor José María Pemán (1898. – 1981.), "službeni" autor tadašnjega španjolskog režima. Praizvedba Pemánove komedije dogodila se u petak 7. ožujka 1958., a njezine su glavne junake također tumačili Mary Carrillo i Guillermo Marín.¹⁴

U novinskim programima priredbi pojavljuju se, u vrijeme kad je *Bez trećega* na madridskoj pozornici, među inima tako znameniti i privlačni autori kao što su William Faulkner (*Réquiem por una mujer*, u adaptaciji francuskog nobelovca Alberta Camusa), Tennessee Williams (*Camino Real*), Marcel Achard (*Patata*), Agatha Christie (*Los diez negritos*), i Španjolci – nobelovac Jacinto Benavente (*El bufón de Hamlet*), Joaquín Calvo-Sotelo (*La herencia*) i Edgar Neville (*Alta fidelidad*), te još glazbenih komedija i kazališnih revija.

III.

Begovićeva drama *Bez trećega* ili *Si yo supiera* dobita je ogroman – iako svojedobno običan – medijski odjek: sve su madridske novine i pokoji časopis objavili vijesti, kritike, razgovore, snimke i karikature u vezi s predstavom. I u svima se ističe vrsna gluma oboje protagonista.

Posebnu pažnju Begovićevoj dramati posvećuje madridski dnevnik *ABC*, koji uoči premijere *Si yo supiera...* objavljuje u većem odsjeku za "Informaciones teatrales

y cinematográficas" jednu "Autocrítica" koju su potpisali "Profesor TIJAN y Rafael MORALES"¹⁵. Ovaj člancić predstavlja nakratko Begovićeve dramu, samog autora Milana Begovića kao pisca, dramatičara i kazališnoga redatelja, spominje pariški uspjeh *Bez trećega* i navodi neke podatke o predstavi.

14. veljače 1958. *ABC* se osvrće na praizvedbu na dvama mjestima: na ofsetnim stranicama, gdje vijest naslovljenu "Estreno en Recoletos" Sanz Bermejo ilustrira fotografijom, i u odjeljku za kazalište i kinematografiju, gdje se nalazi opširna kritika prestižnog kritičara Alfreda Marqueriea, praćena karikaturom glavnih junaka na pozornici, koju potpisuje crtač Ugalde¹⁶. Pod općim naslovom "En el Recoletos se estrenó "Si yo supiera", de Milán Begovig" [*sic*] objavljen je dvostruk članak: prvi dio objektivno opisuje praizvedbu i svrši riječima: "Njihova je bila velika lekcija dobre glume, puna strasti i istine! Gledatelji su ga znali cijeniti, a mi ga rado priznajemo." ("Gran lección de buen arte dramático fue la suya, llena de pasión y de verdad! Los espectadores supieron apreciarlo y nosotros lo reconocemos complacidos.") Drugi dio članka, reprezentativno tiskan *bold*, predstavlja samu kazališnu kritiku koju potpisuje Alfredo Marquerie – on sažima dramsku radnju, izlaže teškoću komada sa samo dva lika, tvrdeći kako "jedna jedina situacija, opsjednuta i opsjedajuća, produžena, rastegnuta, mučna, služi za potporu kazališnom komadu" ("es una sola situación obsesiva y obsesionante, prolongada, estirada, torturadora, la que sirve de apoyo a la pieza dramática"). Hvali pisca govoreći: "Oko ove teme vodi se razgovor, stegnut, prost, jasan, ponekad okrutan, ponekad izvorne književne kvalitete." ("En torno a este tema gira un diálogo ceñido, escueto, preciso, cruel a veces, en ocasiones de auténtica calidad literaria.") Inače zaključak kritike nije nesumnjivo pozitivan: "Ali produljivanje jedne situacije nikako ne potpomaže potpunom razumijevanju drame." ("Pero la prolongación de la situación única no favorece en modo alguno la asimilación del drama.")

U novinskom programu izvedbi, od prvih dana predstavljanja, može se pročitati: "Gran éxito" ("Veliki uspjeh"). Čak se pojavljuje i malen oglas: "Teatro Club **Recoletos**. Un triunfo clamoroso. **Si yo supiera**. Una interpretación genial. **Mary Carrillo y Guillermo Marín**" ("Glasan trijumf". "Genijalna gluma").¹⁷

U utorak 25. veljače 1958. *ABC* objelodanjuje po-

sljednju reklamu ili snimak *Si yo supiera*, na dijagonalno podijeljenoj 11. ofsetnoj stranici, zajedno s već spomenutim *El bufón de Hamlet*.

Madridski dnevnik *Informaciones*, kao i *ABC*, predstavlja *Bez trećega* na sam dan premijere u odjeljku "Proscenio de informaciones" ("Informacijski proscenij") novinara Ángela Laborde, koji, nakon kratka uvoda, razgovara s "adaptatorima" – sadržaj mu je skoro isti s "autocrítica" u *ABC*-u, ali u razgovornom obliku, a sve pod naslovom "Si yo supiera", en el Recoletos"¹⁸.

Dan poslije praižvedbe, *Informaciones* objavljuje članak "CRÍTICA: "Si yo supiera...", de Milan Begovic, en el Recoletos". Njegov autor, Adolfo Prego, sažeto raščlanjuje radnju komada, polazeći od toga da su lika dva, a situacija jedna. Ocjena kritičara uglavnom je pozitivna: "Ali gledatelj ostaje zadovoljan zbog proze plemenita zvuka, više nego na temelju psihološke igre" ("Pero al espectador se le convence merced a una prosa de noble acento, más que en virtud del juego psicológico"), te hvali glumački i prevoditeljski rad: "S oboje glumaca, istinita junaka večeri, izašli su na poklon, dozvani od publike, i adaptatori, Tijan i Morales, čiji je rad zapravo bio izvrstan." ("Con los dos actores, verdaderos héroes de la noche, salieron a saludar, reclamados por el público, los adaptadores, Tijan y Morales, cuya labor ha sido, en verdad, excelente.")¹⁹

Dnevnik *El Alcázar* objavljuje u petak 14. veljače 1958. vrlo kompletnu kazališnu kritiku Arcadija Baquera, snimak s predstave fotografa Torremonoche i karikaturu glavnih junaka na pozornici karikaturista Garcia-gila.²⁰ Baquero se osvrće vrlo potanko: predstavlja sve važne podatke o predstavi iz programske knjižice i sustavno prikazuje sve vidove predstave: Komad, Što mi se najviše svidjelo, Što mi se najmanje svidjelo, Gluma, Sažetak.²¹

Kritičarova je ocjena uglavnom negativna: kritičaru se komad činio zastarjelim i predugačkim. "Bez trećega, postigavši jedinstvo vremena i radnje, ostalo je strašno zastarjelim." ("Si yo supiera..., con su unidad de tiempo y de acción conseguidas, ha quedado terriblemente anciana.") "Poput većine dugih komada sa samo dva lika, predstavlja nedostatak svih njih – ima suviše činova." ("Como en la mayoría de las obras largas con sólo dos personajes, presenta el mismo defecto de todas: sobran actos".) Što se tiče glume, ističe izvedbu Mary Carrillo, dok kritizira efektizme na kraju komada u glumi Guillerma Marína.

Ugledni španjolski pisac Gonzalo Torrente Ballester (1910. – 1999.) potpisuje – kao "Torrente" – kritiku u dnevniku *Arriba* dan poslije praižvedbe.²² Torrenteova je ocjena pozitivna: da je tema komada drama ljubomora, njemu se čini čak pohvalnim, iako zastarjelim. Također hvali jedinstvo po aristotelovskoj poetici: "Tri jedinstva propisana od stare Poetike strogo se poštuju. / Ova zadnja pojedinost čini mi ovu dramu simpatičnom." ("Las tres [unidades] prescritas por la vieja Poética se cumplen a rajatabla. / Este último detalle me hace simpático el drama.") I Torrente se drama čini predugačkom: "Možda bi drama, razriješena u dva čina, bila savršena." ("Quizá resuelto en dos actos el drama hubiera sido perfecto.") O radnji drame ima pozitivno mišljenje: "Djelo nije ni transcendentalno ni genijalno, nego dobro napisana drama, s intenzitetom stupnjevanim tako da interes ne padne." ("No es una obra transcendental ni genial. Es un drama bien hecho, con la intensidad graduada de modo que el interés no decaiga.") O glumi kritičar govori najpohvalnije: "Gluma je igra udvoje između Mary Carrillo i Guillerma Marína, s prilikama da oboje pokažu svoju nadarenost, možda s previše prilika, bez odmora." ("La interpretación es un mano a mano

M i l a n B e g o v i c

S I Y O S U P I E R A . . .

(Bez trećega)

Drama en tres actos

Versión castellana
de
Pablo Tijan y Rafael Morales

M A D R I D
1 9 5 6

entre Mary Carrillo y Guillermo Marín, con ocasiones para que ambos luzcan sus admirables dotes, ocasiones quizá excesivas, sin descanso.") "Prijevod Pavla Tijana i Rafaela Moralesa, vrlo čist." ("La versión de Pablo Tiján [*sic*] y Rafael Morales, muy pulcra.")

U odsjeku "Así va la escena" ("Ovako ide pozornici") Elías Gómez Picazo dan nakon premijere piše u madridskom dnevniku *Madrid* kritiku pod naslovom "Recoletos: Estreno de 'Si yo supiera...', de Milan Begovic, según la traducción y adaptación de Pablo Tijan y Rafael Morales".²³

Počinje kratkim uvodom o autoru, u kojem spominje i španjolski prijevod drame *Pustolov pred vratima* ("El aventurero ante la puerta"), o kojoj piše: "Ovaj komad i komad koji se jučer praižveo u kazalištu Recoletos pokazuju da je Begović, osim što je pisac fine književne kvalitete i značajnoga pjesničkog poleta, i vrstan poznavatelj ženske psihologije." ("Esta obra y la que ayer se estrenó en el teatro Recoletos demuestran que Milan Begovic, aparte de ser un escritor de fina calidad literaria y considerable vuelo poético, era un extraordinario conocedor de la psicología femenina.") Za razliku od drugih kritičara, Gómez Picazo kritizira dva prva čina: "dijalog ne nijansira uvjerljivo ponašanje likova" ("sin que el diálogo matice de manera convincente la actitud de los personajes"), dok za treći čin tvrdi da "drama dostiže autentičnu, čak izvrsnu dramatičnu kvalitetu" ("la comedia alcanza una calidad dramática auténtica e incluso excelente") i dalje "rasplet je divota promatranja i razumijevanja ljudske naravi" ("el desenlace es una maravilla de observación y comprensión de la naturaleza humana").

O glumcima je, naravno, ocjena vrlo pozitivna: "Mary Carrillo i Guillermo Marín prevladali su zapreku velikom spretnošću" ("Mary Carrillo y Guillermo Marín superaron la dificultad con gran fortuna"), "njihova je gluma bila potpun uspjeh" ("su actuación fue un rotundo éxito").

U dnevniku *Pueblo* premijeru prikazuje Victoriano Fernández Asís,²⁴ koji – uz karikaturu crtača s inicijalima U. S. A. – počinje ovako: "Autor, Hrvat Begović, umro je prije deset godina; komad, napisan oko bunila ljubomornog psihopata, pripada onom kazalištu zagonetno opsjednutom hranjenjem mrtvim temama." ("El autor, el croata Begovic [*sic*], murió hace diez años; la obra, escrita en torno a los desvaríos de un celoso psicópata, pertenece a ese teatro misteriosamente obse-

sionado en alimentarse de temas muertos.") Inače ispričava Begovića, započinjući dugačku raspravu iz koje se razumije da g. kritičar nije upućen u kronologiju Begovićeve stvaralaštva: "Ne tiču se Begovića takvi prijekori, već ih valja uputiti činjenici da komad, koji bi možda i bio zanimljiv oko 1922., kasni na španjolskoj pozornici." ("A Begovic no le corresponden estos reproches, sino que han de aplicarse más bien a la tardanza en presentar en la escena española una obra que acaso hubiera interesado algo en los alrededores de 1922.") Zato nije čudno da ovim riječima govori o odličnoj glumi glavnih tumača: "Mary Carrillo i Guillermo Marín branili su junački svoje uloge." ("Mary Carrillo y Guillermo Marín defendieron heroicamente sus papeles.")

Posljednji madridski dnevnik u kojem smo pronašli kritički osvrt Begovićeve premijere jest *Ya* od 14. II. 1958.; ilustracija članka je karikatura karikaturista Cobosa oboje glumaca (izvan konteksta predstave). Kritiku potpisuje Nicolás González Ruiz²⁵, koji, argumentirajući slično s g. Fernándezom Asísom, smatra *Bez trećega* zastarjelim komadom, a to nije jedina podudarnost između njih dvojice. I González Ruiz poznaje više Begovićevih djela (vjerojatno još *Pustolov pred vratima*): "Od njega poznajem, osim jučerašnjeg komada, gotov i još neizveden prijevod *Smrt kuca na vrata*. On posjeduje nesumnjivu dramatičnu snagu, ali, budući da nije riječ o velikanu pozornice, njegovo kazalište danas pati od zastarjelosti, kao što se primjećuje u *Bez trećega*, koji se smatra njegovim najboljim komadom." ("Conozco de él, a más de la obra de ayer, una versión ya hecha y aún no estrenada de *La muerte llama a la puerta*. Posee indudable fuerza dramática, pero, al no tratarse de un gigante de la escena, su teatro adolece hoy de vetustez, como se advierte en *Si yo supiera...*, reputada como su mejor obra.") O glumi je sve pozitivno: "Umor koji prouzročuje komad uvelike nadoknađuje prvorazredna gluma." ("Compensa, en gran parte, del cansancio que la obra produce una interpretación de primer orden.")

U časopisu *Radiocinema*, koji je izašao u subotu 22. veljače 1958.²⁶, Antón Perulero objavljuje prilog o španjolskoj izvedbi drame *Bez trećega*. U njemu dvije trećine posvećuje glumici Mary Carrillo, koje možemo sažeti paragrafom: "Po mome mišljenju, na temelju ovakve glume Mary Carrillo bi na bilo kojoj pozornici na svijetu zaslužila da je se kvalificira kao uglednu, te da se njezino ime uključi između istinski uglednih glumi-

ca." ("A nuestro juicio, Mary Carrillo con esta interpretación sobre cualquier escenario del mundo habría merecido la calificación de los ilustres y la inclusión de su nombre entre las actrices ilustres de verdad.") Pohvala prema Guillermu Marínu postoji, ali je prilično kraća. I sama se drama hvali: "Drama hrvatskoga autora Milana Begovića djelo je dovoljnih razmjera da bi se smatralo visokim i dubokim, jer iskazuje duh promatranja i značajno poznavanje ljudskih strasti." ("El drama del autor croata Milán Begovig [sic] es una obra de dimensiones bastantes para considerarla alta y profunda, ya que acredita un espíritu de observación y un importante conocimiento de las pasiones humanas.") Članak dovršava na ovaj način: "Ukratko, svidio nam se komad, gluma nam se činila sjajnom, prijevod i prilagođavanje savršenima, a inscenacija vrlo ukusnom." ("Total, que nos complació la obra, nos pareció estupenda la interpretación, perfecta la traducción y adaptación y de muy buen gusto la postura escénica.")

Dvotjednik *La estafeta literaria*, koji je izdavao madridski "Ateneo" i čiji je glavni urednik bio Rafael Morales, objavio je dva priloga o drami *Bez trećega*: kritiku koju potpisuje "Alazán", u subotu 22. veljače 1958., i dugačku reportažu na dvije stranice s razgovorom s glavnim glumcima.²⁷

Alazánova relativno kratka kritika pozitivna je za radnju komada, razvitak činova i glumu. Za razliku od drugih kritičara, "Alazán" smatra: "Skoro bismo mogli uvrstiti komad više među drame nijanse nego među drame situacije." ("Casi podríamos clasificarla entre las comedias de matices más que entre las comedias de situaciones.") On je jedini kritičar koji podrobno analizira radnju svakoga čina te uvrštava elemente psihoanalize. O glumi se izjašnjava pohvalno: "Mari Carrillo i Guillermo Marín – ponavljamo – biju pravi boj na pozornici, nadvladavajući sve moguće poteškoće koje bi mogle imati njihove uloge" ("Mari Carrillo y Guillermo Marín, repetimos, dan una verdadera batalla sobre el escenario, salvando todas la posibles dificultades que pudieran tener sus papeles.")

U sljedećem broju časopisa *La estafeta literaria* Laureano Gómez objavljuje kratak pregled prethodnih kritičkih ocjena objavljenih u tisku i na radiju o glumi u kojoj glumci, prema naslovu, "podnose iscrpljujući fizički i umjetnički napor u drami ljubomore". Članak, koji prate dva snimka glavnih junaka, počinje riječima: "Mary Ca-

rrillo i Guillermo Marín, predstavljajući Begovićevo *Bez trećega*, oduševili su kritiku i publiku." ("Mary Carrillo y Guillermo Marín, interpretando *Si yo supiera...*, de Begovic, han entusiasmado a la crítica y al público.") Zatim nakon preglednog uvoda predstavlja kratke razgovore s glumcima, u kojim raspravljaju o predstavama *Bez trećega* i općenito o svojim karijerama.

IV.

Upravo zahvaljujući madridskoj izvedbi *Bez trećega*, Milan Begović zajamčio je sebi mjesto, iako vrlo skromno, u monumentalnoj, najznačajnijoj enciklopediji hipanskoga svijeta, *Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana*. Kad se Begovićevo ime traži u njezinim općim kazalima, pojavljuje se samo jednom, i to u već spomenutom suplementu za godine 1957. i 1958., među "inim" prevedenim autorima, izvedenim 1958.: "Drugi su prijevodi bili: [...] *Bez trećega*, od Milana Begovića (Recoletos) [...]" ("Otras traducciones fueron: [...] *Si yo supiera*, de Milan Begovic (Recoletos) [...]").²⁸

- ¹ "Año de renovación y esperanza"; "El impulso del año anterior se traduce ahora en una especie de inercia"; "Abundaron las traducciones, sin que ninguna de ellas obtuviera el éxito clamoroso que en años anteriores alcanzaron *El diario de Ana Frank* o *Diálogo de Carmelitas*", J[osé] M[aría] R[odríguez Méndez], "El teatro en España", *Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana. Suplemento anual, 1957-1958*, Espasa-Calpe, S. A., Madrid 1961, /str. 1411-1422/, str. 1411, 1417 i 1419.
- ² Ostao je još uvijek i do dan danas u strojem pisanom rukopisu, čija korica glasi: "Milan Begović / *SI YO SUPIERA...* / (Bez trećega) / Drama en tres actos // Versión castellana / de / Pablo Tijan y Rafael Morales // MADRID / 1956". Prijevod na španjolski naslova, koji bi na hrvatskom glasilo *Kad bih znao...*, udaljujući se toliko od izvornoga *Bez trećega*, bio je inicijativa Pavla Tijana – na ovu zanimljivu pojedinost ukazao nam je g. Rafael Morales, kojemu srdačno zahvaljujemo.
- ³ Ante Murn, "Begović na slovenskim dramskim pozornicama u svjetlu kazališne kritike", *Recepcija Milana Begovića: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 120. obljetnice rođenja Milana Begovića, Zagreb - Zadar, 5. - 8. prosinca 1996.*, Zagreb - Zadar, 1998., str. 97-105.

- 4 Cf. Cvijeta Pavlović, "Recepcija Begovićeve drama u pariškom kazalištu", *Zbornik radova sa Skupa Milan Begović i njegovo djelo*, Vrljika - Sinj 1997., str. 119-130.
- 5 Cf. Dragan Buzov, "Milan Begović – najizvođeniji hrvatski dramski pisac u Njemačkoj", *Recepcija Milana Begovića: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 120. obljetnice rođenja Milana Begovića, Zagreb - Zadar, 5.-8. prosinca 1996*, Zagreb - Zadar 1998, str. 29-44.
- 6 István Póth, "Begovićeve drama *Bez trećega* na madarskoj sceni", *Recepcija Milana Begovića: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 120. obljetnice rođenja Milana Begovića, Zagreb - Zadar, 5.- 8. prosinca 1996.*, Zagreb - Zadar, 1998., str. 75-83.
- 7 V. Mirko Tomasović, "Markiz iz Vrljike", u: Milan Begović, *Kupidon s kravatom*, Izbor i predgovor Mirko Tomasović, Mozaik knjiga, Zagreb, 2001., str. 19.
- 8 Izvedba nije ni spomenuta u publikacijama navedenim u prethodnim bilješkama – inače, u hispanofonoj i u kroatističkoj periodici nalazi se više podataka o ovoj prazvedbi: Pavao TIJAN, "Yugoslavia", *Las grandes corrientes del pensamiento contemporáneo*. Dirigida por M. F. Sciacca, de la Universidad de Génova. II: *Panoramas nacionales. Tomo segundo*, Ediciones Guadarrama, Madrid 1959., /str. 1633-1690/, str. 1648; J[osé] M[aría] R[odríguez Méndez], "El teatro en España", *Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana. Suplemento anual, 1957-1958*, Espasa-Calpe, S. A., Madrid 1961., /str. 1411-1422/, str. 1420; Veljko Deur, "Recordando al actor español Guillermo Marín", *Studia Croatica* XXIX.4 = 111 (1988), str. 343-344; Francisco Javier Juez Gálvez, "Historia de la literatura croata", *Historia de las literaturas eslavas*, Ediciones Cátedra, Madrid 1997., /str. 373-408/, str. 386-387; id., "Don Pablo Tijan Rončević (Senj, 15. VI. 1908. – Madrid, 2. VII. 1997.)", *Studia Croatica* XXXVIII.3 = 135 (1997), /str. 281-284/, str. 283; id. "Južnoslavenske književnosti u Španjolskoj", *Književna smotra*, god. XXXII (2000.), br. 117 (3), /str. 53-67/, str. 63; id., "Jedan pokušaj predstavljanja hrvatskoga pjesništva u poslijeratnoj Španjolskoj", *Drugi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova II.*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 2001., /str. 149-154/, str. 149.
- 9 Sljedeći navedeni podaci izvučeni su iz tadašnjih madridskih periodičkih publikacija, nadasve od dnevnika ABC, koje se čuvaju u Madridskoj općinskoj pismohrani za periodiku ("Hemeroteca Municipal de Madrid").
- 10 "Los llamados teatros de bolsillo, nueva modalidad en Europa ... parece que iluminan un nuevo camino del teatro. Los teatros de bolsillo, de reducida capacidad, constituyen una especie de catacumbas del teatro; la palabra se convierte en susurro y el gesto y la postura en revelación de una nueva y más pura realidad" (J[osé] M[aría] R[odríguez Méndez], "El teatro en España", *Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana. Suplemento anual, 1957-1958*, Espasa-Calpe, S. A., Madrid, 1961., /str. 1411-1422/, str. 1411).
- 11 *Ib.* str. 1411-1412.
- 12 Danas Paseo de Recoletos 18 (kako se vidi, naziv džepnoga kazališta sačuvao je staro pučko – i novo službeno – ime šetališta). Danas se na mjestu toga kazališta nalazi golema prodavaonica tepiha: "10.001 alfombras". Spomenimo da se u susjednoj zgradi, Paseo de Recoletos 20, nalazi Narodna knjižnica i iza nje Narodni arheološki muzej.
- 13 Prema usmenim obavijestima pok. prof. Nedjeljke Luetić (1916. – 2002.), udovice Tijan.
- 14 J[osé] M[aría] R[odríguez Méndez], "El teatro en España", *Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana. Suplemento anual, 1957-1958*, Espasa-Calpe, S. A., Madrid, 1961., str. 1419.
- 15 ABC, Madrid, 12. II. 1958., str. 60: "Mañana se estrena en el Teatro Club Recoletos la obra de Milan Begovic *Si yo supiera*. Sus traductores escriben lo que sigue: [...]".
- 16 ABC, Madrid, 14. II. 1958., str. 5 i 59-60.
- 17 ABC, Madrid, 20. II. 1958., str. 53.
- 18 *Informaciones*, Madrid, 13. II. 1958., str. 9.
- 19 *Informaciones*, Madrid, 14. II. 1958., str. 9.
- 20 *El Alcázar*, Madrid 14. II. 1958., str. 17: "Crítica teatral por Arcadio Baquero: En el Recoletos se estrenó "Si yo supiera...", de Milan Begovic".
- 21 La obra, Lo que más me gustó, Lo que menos me gustó, La interpretación, Resumen.
- 22 *Arriba*, Madrid, 14. II. 1958., str. 20: "Teatro: Estreno de "Si yo supiera..." en el Recoletos".
- 23 *Madrid*, Madrid, 14. II. 1958., str. 21.
- 24 *Pueblo*, Madrid, 14. II. 1958., str. 22: "Recoletos: "Si yo supiera..."", de Begovic" [*sic*]. V. Fernández Asís. Ya, Madrid, 14. II. 1958., str. 8: "Teatro: Estreno de "Si yo supiera..." en Recoletos".
- 26 *Radiocinema*, Madrid, 22. II. 1958., str. 22: "Recoletos. Si yo supiera. Drama de Milan Begovic [*sic*]. Traducción y adaptación de Pablo Tiján [*sic*] y Rafael Morales."
- 27 *La estafeta literaria*, Madrid, 22. II. 1958, str. 10: "Teatro Recoletos: "Si yo supiera"... Una comedia de Milan Begovic, gran actor [*sic, umj.* autor] croata contemporáneo." *La estafeta literaria*, Madrid, 1. III. 1958., str. 10-11: "Teatro. Una interpretación dramática que hará historia. Mary Carrillo y Guillermo Marín realizan un agotador esfuerzo físico y artístico en un drama de celos. Pero los dos están contentos con el éxito conseguido."
- 28 J[osé] M[aría] R[odríguez Méndez], "El teatro en España", *Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana. Suplemento anual, 1957-1958*, Espasa-Calpe, S. A., Madrid, 1961., str. 1420.

ca." ("A nuestro juicio, Mary Carrillo con esta interpretación sobre cualquier escenario del mundo habría merecido la calificación de los ilustres y la inclusión de su nombre entre las actrices ilustres de verdad.") Pohvala prema Guilleremu Marínu postoji, ali je prilično kraća. I sama se drama hvali: "Drama hrvatskoga autora Milana Begovića djelo je dovoljnih razmjera da bi se smatralo visokim i dubokim, jer iskazuje duh promatranja i značajno poznavanje ljudskih strasti." ("El drama del autor croata Milán Begovig [sic] es una obra de dimensiones bastantes para considerarla alta y profunda, ya que acredita un espíritu de observación y un importante conocimiento de las pasiones humanas.") Članak dovršava na ovaj način: "Ukratko, svidio nam se komad, gluma nam se činila sjajnom, prijevod i prilagodavanje savršenima, a inscenacija vrlo ukusnom." ("Total, que nos complació la obra, nos pareció estupenda la interpretación, perfecta la traducción y adaptación y de muy buen gusto la postura escénica.")

Dvotjednik *La estafeta literaria*, koji je izdavao madridski "Ateneo" i čiji je glavni urednik bio Rafael Morales, objavio je dva priloga o drami *Bez trećega*: kritiku koju potpisuje "Alazán", u subotu 22. veljače 1958., i dugačku reportažu na dvije stranice s razgovorom s glavnim glumcima.²⁷

Alazánova relativno kratka kritika pozitivna je za radnju komada, razvitak činova i glumu. Za razliku od drugih kritičara, "Alazán" smatra: "Skoro bismo mogli uvrstiti komad više među drame nijanse nego među drame situacije." ("Casi podríamos clasificarla entre las comedias de matices más que entre las comedias de situaciones.") On je jedini kritičar koji podrobno analizira radnju svakoga čina te uvrštava elemente psihoanalize. O glumi se izjašnjava pohvalno: "Mari Carrillo i Guillermo Marín – ponavljamo – biju pravi boj na pozornici, nadvladavajući sve moguće poteškoće koje bi mogle imati njihove uloge" ("Mari Carrillo y Guillermo Marín, repetimos, dan una verdadera batalla sobre el escenario, salvando todas la posibles dificultades que pudieran tener sus papeles.")

U sljedećem broju časopisa *La estafeta literaria* Laureano Gómez objavljuje kratak pregled prethodnih kritičkih ocjena objavljenih u tisku i na radiju o glumi u kojoj glumci, prema naslovu, "podnose iscrpljujući fizički i umjetnički napor u drami ljubomore". Članak, koji prate dva snimka glavnih junaka, počinje riječima: "Mary Ca-

rrillo i Guillermo Marín, predstavljajući Begovićevo *Bez trećega*, oduševili su kritiku i publiku." ("Mary Carrillo y Guillermo Marín, interpretando *Si yo supiera...*, de Begovic, han entusiasmado a la crítica y al público.") Zatim nakon preglednog uvoda predstavlja kratke razgovore s glumcima, u kojim raspravljaju o predstavama *Bez trećega* i općenito o svojim karijerama.

IV.

Upravo zahvaljujući madridskoj izvedbi *Bez trećega*, Milan Begović zajamčio je sebi mjesto, iako vrlo skromno, u monumentalnoj, najznačajnijoj enciklopediji hipanskoga svijeta, *Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana*. Kad se Begovićevo ime traži u njezinim općim kazalima, pojavljuje se samo jednom, i to u već spomenutom suplementu za godine 1957. i 1958., među "inim" prevedenim autorima, izvedenim 1958.: "Drugi su prijevodi bili: [...] *Bez trećega*, od Milana Begovića (Recoletos) [...]" ("Otras traducciones fueron: [...] *Si yo supiera*, de Milan Begovic (Recoletos) [...]").²⁸

- ¹ "Año de renovación y esperanza"; "El impulso del año anterior se traduce ahora en una especie de inercia"; "Abundaron las traducciones, sin que ninguna de ellas obtuviera el éxito clamoroso que en años anteriores alcanzaron *El diario de Ana Frank* o *Diálogo de Carmelitas*", J[osé] M[aría] R[odríguez Méndez], "El teatro en España", *Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana. Suplemento anual, 1957-1958*, Espasa-Calpe, S. A., Madrid 1961, /str. 1411-1422/, str. 1411, 1417 i 1419.
- ² Ostao je još uvijek i do dan danas u strojem pisanom rukopisu, čija korica glasi: "Milan Begović / *SI YO SUPIERA...* / (Bez trećega) / Drama en tres actos // Versión castellana / de / Pablo Tijan y Rafael Morales // MADRID / 1956". Prijevod na španjolski naslova, koji bi na hrvatskom glasilo *Kad bih znao...*, udaljujući se toliko od izvornoga *Bez trećega*, bio je inicijativa Pavla Tijana – na ovu zanimljivu pojedinost ukazao nam je g. Rafael Morales, kojemu srdačno zahvaljujemo.
- ³ Ante Murn, "Begović na slovenskim dramskim pozornicama u svjetlu kazališne kritike", *Recepcija Milana Begovića: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 120. obljetnice rođenja Milana Begovića, Zagreb - Zadar, 5. - 8. prosinca 1996.*, Zagreb - Zadar, 1998., str. 97-105.

- 4 Cf. Cvijeta Pavlović, "Recepcija Begovićevih drama u pariškom kazalištu", *Zbornik radova sa Skupa Milan Begović i njegovo djelo*, Vrljika - Sinj 1997., str. 119-130.
- 5 Cf. Dragan Buzov, "Milan Begović – najizvođeniji hrvatski dramski pisac u Njemačkoj", *Recepcija Milana Begovića: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 120. obljetnice rođenja Milana Begovića*, Zagreb - Zadar, 5.-8. prosinca 1996, Zagreb - Zadar 1998, str. 29-44.
- 6 István Póth, "Begovićeve drama *Bez trećega* na mađarskoj sceni", *Recepcija Milana Begovića: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 120. obljetnice rođenja Milana Begovića*, Zagreb - Zadar, 5.- 8. prosinca 1996., Zagreb - Zadar, 1998., str. 75-83.
- 7 V. Mirko Tomasović, "Markiz iz Vrljike", u: Milan Begović, *Kupidon s kravatom*, Izbor i predgovor Mirko Tomasović, Mozaik knjiga, Zagreb, 2001., str. 19.
- 8 Izvedba nije ni spomenuta u publikacijama navedenim u prethodnim bilješkama – inače, u hispanofonoj i u kroatističkoj periodici nalazi se više podataka o ovoj praiizvedbi: Pavao TIJAN, "Yugoslavija", *Las grandes corrientes del pensamiento contemporáneo*. Dirigida por M. F. Sciacca, de la Universidad de Génova. II: *Panoramas nacionales. Tomo segundo*, Ediciones Guadarrama, Madrid 1959., /str. 1633-1690/, str. 1648; J[osé] M[aría] R[odríguez] Méndez], "El teatro en España", *Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana. Suplemento anual, 1957-1958*, Espasa-Calpe, S. A., Madrid 1961., /str. 1411-1422/, str. 1420; Veljko Deur, "Recordando al actor español Guillermo Marín", *Studia Croatica* XXIX.4 = 111 (1988), str. 343-344; Francisco Javier Juez Gálvez, "Historia de la literatura croata", *Historia de las literaturas eslavas*, Ediciones Cátedra, Madrid 1997., /str. 373-408/, str. 386-387; id., "Don Pablo Tijan Rončević (Senj, 15. VI. 1908. – Madrid, 2. VII. 1997.)", *Studia Croatica* XXXVIII.3 = 135 (1997), /str. 281-284/, str. 283; id. "Južnoslavenske književnosti u Španjolskoj", *Književna smotra*, god. XXXII (2000.), br. 117 (3), /str. 53-67/, str. 63; id., "Jedan pokušaj predstavljanja hrvatskoga pjesništva u poslijeratnoj Španjolskoj", *Drugi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova II.*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 2001., /str. 149-154/, str. 149.
- 9 Sljedeći navedeni podaci izvučeni su iz tadašnjih madridskih periodičkih publikacija, nadasve od dnevnika ABC, koje se čuvaju u Madridskoj općinskoj pismohrani za periodiku ("Hemeroteca Municipal de Madrid").
- 10 "Los llamados teatros de bolsillo, nueva modalidad en Europa ... parece que iluminan un nuevo camino del teatro. Los teatros de bolsillo, de reducida capacidad, constituyen una especie de catacumbas del teatro; la palabra se convierte en susurro y el gesto y la postura en revelación de una nueva y más pura realidad" (J[osé] M[aría] R[odríguez] Méndez], "El teatro en España", *Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana. Suplemento anual, 1957-1958*, Espasa-Calpe, S. A., Madrid, 1961., /str. 1411-1422/, str. 1411).
- 11 *Ib.* str. 1411-1412.
- 12 Danas Paseo de Recoletos 18 (kako se vidi, naziv džepnoga kazališta sačuvao je staro pučko – i novo službeno – ime šetalista). Danas se na mjestu toga kazališta nalazi golema prodavaonica tepiha: "10.001 alfombras". Spomenimo da se u susjednoj zgradi, Paseo de Recoletos 20, nalazi Narodna knjižnica i iza nje Narodni arheološki muzej.
- 13 Prema usmenim obavijestima pok. prof. Nedjeljke Luetić (1916. – 2002.), udovice Tijan.
- 14 J[osé] M[aría] R[odríguez] Méndez], "El teatro en España", *Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana. Suplemento anual, 1957-1958*, Espasa-Calpe, S. A., Madrid, 1961., str. 1419.
- 15 ABC, Madrid, 12. II. 1958., str. 60: "Mañana se estrena en el Teatro Club Recoletos la obra de Milan Begovic *Si yo supiera*. Sus traductores escriben lo que sigue: [...]".
- 16 ABC, Madrid, 14. II. 1958., str. 5 i 59-60.
- 17 ABC, Madrid, 20. II. 1958., str. 53.
- 18 *Informaciones*, Madrid, 13. II. 1958., str. 9.
- 19 *Informaciones*, Madrid, 14. II. 1958., str. 9.
- 20 *El Alcázar*, Madrid 14. II. 1958., str. 17: "Crítica teatral por Arcadio Baquero: En el Recoletos se estrenó "Si yo supiera..." de Milan Begovic".
- 21 La obra, Lo que más me gustó, Lo que menos me gustó, La interpretación, Resumen.
- 22 *Arriba*, Madrid, 14. II. 1958., str. 20: "Teatro: Estreno de "Si yo supiera..." en el Recoletos".
- 23 *Madrid*, Madrid, 14. II. 1958., str. 21.
- 24 *Pueblo*, Madrid, 14. II. 1958., str. 22: "Recoletos: "Si yo supiera..." de Begovic" [*sic*]. V. Fernández Asís. *Ya*, Madrid, 14. II. 1958., str. 8: "Teatro: Estreno de "Si yo supiera..." en Recoletos".
- 26 *Radiocinema*, Madrid, 22. II. 1958., str. 22: "Recoletos. Si yo supiera. Drama de Milan Begovic [*sic*]. Traducción y adaptación de Pablo Tiján [*sic*] y Rafael Morales."
- 27 *La estafeta literaria*, Madrid, 22. II. 1958, str. 10: "Teatro Recoletos: "Si yo supiera"... Una comedia de Milan Begovic, gran actor [*sic, umj.* autor] croata contemporáneo." *La estafeta literaria*, Madrid, 1. III. 1958., str. 10-11: "Teatro. Una interpretación dramática que hará historia. Mary Carrillo y Guillermo Marín realizan un agotador esfuerzo físico y artístico en un drama de celos. Pero los dos están contentos con el éxito conseguido."
- 28 J[osé] M[aría] R[odríguez] Méndez], "El teatro en España", *Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana. Suplemento anual, 1957-1958*, Espasa-Calpe, S. A., Madrid, 1961., str. 1420.